

Agnieszka Stębowska

PROF. FELIKS KOTOWSKI (1895–1929) – PIERWSZY POLSKI WIELKI WARZYWNIK SPOCZYWA W SKIERNIEWICKIEJ ZIEMI

Streszczenie: Rys biograficzny przedstawia sylwetkę i dokonania Feliksa Kotowskiego (1895–1929), jednego z pierwszych polskich profesorów ogrodnictwa i pierwszego naukowca specjalizującego się w warzywnictwie. Absolwent i doktorant Studium Rolniczego na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego zdobywał wiedzę i praktykę w zakresie biologii, fizjologii, a zwłaszcza genetyki i hodowli roślin pod okiem największych ówczesnych sław naukowych. To nadało tor jego dalszej kariery. W 1919 r., już w Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, rozpoczął badania naukowe w zakresie metodologii doświadczeń hodowlanych. Wojna polsko-bolszewicka przerwała je na prawie dwa lata. W tym czasie Kotowski aktywnie uczestniczył w walkach jako podporucznik w artylerii polowej Wojska Polskiego. Po wystąpieniu z wojska i uzyskaniu habilitacji na UJ został profesorem nadzwyczajnym w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, na Wydziale Ogrodniczym, wykładowcą warzywnictwa i organizatorem Zakładu Uprawy i Hodowli Warzyw w placówce SGGW w Skierniewicach. W okresie 1922–1926 stworzył od podstaw warzywnicze pole doświadczalne. Bardzo efektywnie dzielił czas między zadania kierownicze, dydaktyczne, badania naukowe, których wyniki niezwłocznie publikował. Dwuletni stypendialny pobyt w stacjach doświadczalnych renomowanych uniwersytetów w USA oraz powrotna podróż dookoła świata zaowocowała wzmożeniem badań w zakresie doświadczalnictwa, a jednocześnie propagowaniem dobrej praktyki rolniczej na bazie podstaw naukowych. Osiągnięcia Profesora (od marca 1920 r. – tytuł profesora zwyczajnego) i jego Zakładu Warzywnictwa zostały uhonorowane na Państwowej Wystawie Krajowej w 1929 r. Niestety był to ostatni etap jego życia; 29 lipca 1929 r. zmarł po ukąszeniu owada. Spuścizną zaledwie 10-letniej pracy prof. dr. hab. Kotowskiego jest blisko 60 prac naukowych (w tym 4 publikowane w USA i 2 w Niemczech oraz pierwszy akademicki podręcznik warzywnictwa) i popularnonaukowych, stworzenie podstaw współczesnego warzywnictwa, a nade wszystko późniejsze utworzenie Instytutu Warzywnictwa w Skierniewicach.

Słowa kluczowe: Feliks Kotowski, Skierniewice, SGGW, warzywnictwo, doświadczalnictwo naukowe, hodowla i uprawa roślin, praktyka ogrodnicza, wojna polsko-bolszewicka.

Summary: The biographical outline presents the profile and achievements of Feliks Kotowski (1895–1929), one of the first Polish professors of horticulture and the first scientist specializing in vegetable growing. A graduate and PhD student of Agricultural Studies at the Faculty of Philosophy of the Jagiellonian University, he gained knowledge and practice in the field of biology, physiology, and especially genetics and plant breeding under the supervision of the greatest scientific celebrities of the time. This set the course for his further career. In 1919, at the State Scientific Institute of Agricultural Farming in Pulawy, he began scientific research in the field of methodology of breeding experiments. The Polish-Bolshevik war interrupted them for almost two years. At that time, Kotowski fought as a lieutenant in the field artillery of the Polish Army. After resigning from the army and obtaining habilitation at the Jagiellonian University, he became an associate professor at the Warsaw University of Life Sciences, at the Faculty of Horticulture, a lecturer in vegetable gardening and the organizer of the Vegetable Cultivation and Breeding Department at the outpost of the Warsaw University of Life Sciences in Skierniewice. In the period 1922–1926, he created a vegetable experimental field from scratch. He divided his time very effectively between managerial and teaching tasks and scientific research, the results of which he published without delay. A two-year scholarship stay at experimental stations of renowned universities in the USA and a return trip around the world resulted in intensified research in the field of scientific experimentation using statistical methods. At the same time, he promoted good agricultural practice based on scientific principles. The achievements of the Professor (from March 1920 – the title of full professor) and his Department of Vegetable Science were honored at the State National Exhibition in 1929. Unfortunately, this was the last stage of his life. On July 29, 1929, he died after being bitten by an insect. The legacy of Prof. PhD Kotowski's only 10 years of work is nearly 60 scientific (including 4 in the USA and 2 in Germany and the first, academic textbook of vegetable crops) and popular publications, the creation of the basis for modern vegetable cropping and, above all, the subsequent establishment of the Research Institute of Vegetable Crops in Skierniewice.

Keywords: Feliks Kotowski, Skierniewice, SGGW, Warsaw University of Life Science, vegetable growing, scientific experimentation, plant breeding and cultivation, horticultural practice, Polish-Bolshevik war.

Feliks Kotowski urodził się 18 maja 1895 r. w Grabowej, w ziemi Radomskiej¹, jako syn Karola² i Jadwigi z Wyczalkowskich primo voto Muszyńskiej (1868–1931)³. Szkołę średnią ukończył w Lublinie w 1913 r. W tym samym roku

¹ Na podst. zapisu nr 282 w Księgach Aktów Stanu Cywilnego w Skierniewicach. Tę samą miejscowość podają również przyjaciele (J. Kołodziejczyk) i współpracownicy (J. Golińska) Feliksa, którzy zapewne wiedzieli to od niego. Niektóre źródła mylnie podają, że Kotowski urodził się w Krasnymstawie.

² Karol Kotowski (1861–1924), ur. w Romanowie, w parafii Tarnogóra, w pow. kranystawskim (s. Aleksandra i Heleny), ziemianin, Sędzia Pokoju w Brzozie/Brzózce w pow. kozienickim. Zmarł 24 VI, w Skierniewicach, w Osadzie Pałacowej, w wieku 63 lat (na podst. zapisu nr 180 w Księgach Aktów Stanu Cywilnego w Skierniewicach). *Wielka Genealogia Minakowskiego* podaje, że matką Karola była Teofila Sawicka, ale być może miała dwa imiona Teofila Helena lub Helena Teofila, których używano zamiennie.

³ Zofia Wyczalkowska (1868–1932), ur. w Kołbieli (c. Edwarda i Ludwika z Libickich), wdowa po adwokacie Oktawiuszu Muszyńskim, wzięła ślub z Karolem Kotowskim w 1893 r. w Warszawie, w Parafii Przemienienia Pańskiego (na podstawie zapisu nr 10/1893 w Księgach Parafialnych).

zaczął studiować nauki przyrodnicze na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Już w czasie studiów pracował w Studium Rolniczym UJ, pełniąc obowiązki asystenta w Katedrze Szczegółowej Uprawy Roślin. Pracował pod okiem znakomitego naukowca-praktyka prof. Emila Godlewskiego (seniora)⁴, wybitnego botanika prof. Mariana Raciborskiego⁵ i uznanego doświadczeniaka prof. Kazimierza Rogoyskiego⁶, którzy stali się dla niego wzorem na całe życie. W tym czasie odbył też praktykę w Akademii Rolniczej w Dublanach (obecnie Lwowski Narodowy Uniwersytet Rolniczy), u prof. Kazimierza Miczyńskiego. Dublańska spuścizna Edmunda Załęskiego, profesora tamtejszej Katedry Genetyki i Hodowli Roślin i zwolennika statystyki matematycznej w doświadczalnictwie rolniczym, spowodowała zapewne wzrost zainteresowania Kotowskiego właśnie tą tematyką, którą rozwijał w swych późniejszych badaniach. Upowszechniająca się na przełomie wieków moda na doświadczenia rolnicze w majątkach ziemskich, w tym nawożenie saletrą chilijską⁷, musiała bardzo zainteresować Kotowskiego. Niespełna 6 lat po rozpoczęciu studiów, jako asystent w katedrze Szczegółowej Uprawy Roślin UJ, 6 marca 1919 r. uzyskał stopień doktora filozofii na UJ⁸, przedstawiając rozprawę doktorską *Wpływ wysokich dawek saletry chilijskiej⁹ na rozwój buraków pastewnych półcukrowych*. Od razu rozpoczął też prace nad habilitacją, którą obronił zaledwie 4 lata później (*Badania nad kwitnieniem i owocowaniem grochu*), już jako kierownik Zakładu Uprawy i Hodowli Warzyw SGGW w Skierniewicach. W tym samym roku został nominowany na profesora nadzwyczajnego SGGW, w Katedrze Uprawy i Hodowli Roślin. W 1929 r. dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Ignacego Mościckiego) dr hab. Feliks Kotowski został mianowany profesorem zwyczajnym.

Zmarła w Skierniewicach, w domu przy ul. Sienkiewicza 22 (w tzw. domu Żerania), w wieku 63 lat (na podstawie nekrologu w www.Nekrologia.Wielcy.pl).

⁴ Profesor Emil Godlewski senior (1847–1930) był wybitnym fizjologiem roślin, twórcą polskiej szkoły naukowej, w której badania naukowe były równoznaczne z popularyzacją i zastosowaniami praktycznymi. Badał i formułował zasady sorpcji glebowej, przekształcania w niej związków azotowych oraz oddychania i gospodarki wodnej roślin. Odkrył ogromne możliwości przyswajania przez rośliny kwasu węglowego z powietrza.

⁵ Prof. Marian Raciborski (1863–1917) był wiodącą postacią i ówczesnym kierownikiem Instytutu Botanicznego UJ oraz twórcą Ogrodu Botanicznego UJ.

⁶ Prof. Kazimierz Rogoyski (1870–1940) był wtedy kierownikiem Katedry Uprawy Roli i Roślin UJ, inicjatorem powstania Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach i zwolennikiem obsadzania w nim naukowców z UJ. Rozstrzelany przez NKWD w Kuropatach.

⁷ *Pognój wierzchni buraków saletrą chilijską* (*Z doświadczeń Jana Morávka, rzadcy dóbr Pussta-Zeliz.*), „Tygodnik Rolniczy. Organ c.k. Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego” 1989, R. VI, Nr 6, s. 41–43.

⁸ Pierwszy Wydział Rolniczy, uprawniony do nadawania stopni naukowych, powstał w 1906 r. na SGGW. Do tego czasu nauki przyrodnicze należały do wydziałów filozoficznych, dlatego w przypadku studiowania nauk rolniczych uzyskiwano stopień doktora filozofii, w późniejszych latach z dopiskiem „w zakresie nauk rolniczych” (obecne brzmienie to „doktor nauk rolniczych”). W języku angielskim zwyczajowo jednak pozostała nazwa *Philosophy Doctor* (PhD), która na całym świecie do dziś przysługuje doktorom nauk biologicznych, medycznych, rolniczych.

⁹ Saletra chilijska (saletra sodowa, azotan sodu) – pierwszy nawóz mineralny (największe, pierwotnie eksploatowane złoża na pustyni Atacama w Chile i Boliwii) stosowany w rolnictwie od początku XIX w.

Fot. 1. Karol Kotowski, ojciec Feliksa.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Fot. 2. Feliks Kotowski, uczeń szkoły
powszechnej.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Fot. 3. Feliks Kotowski w mundurku
gimnazjalisty.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Fot. 4. Feliks Kotowski w czasach
studenckich.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

F. Kotowski od początku kariery zawodowej szczególnie interesował się praktycznymi aspektami nauk przyrodniczych, a rolniczych w szczególności. Dlatego wkrótce po obronie doktoratu przeniósł się do Puław i został asystentem na Wydziale Ogrodniczym Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego mieszczącego się w Pałacu Czartoryskich. W arkana praktyki rolniczej wprowadzał go przede wszystkim dr Stanisław Goliński¹⁰, kierownik działu ogrodniczego w Instytucie, świetny botanik, praktyk i popularyzator ogrodnictwa, z którym Kotowski był skoligacony przez rodzinę matki¹¹. Sytuacja była wielce sprzyjająca rozwojowi jego kariery, bowiem od 1920 r. dyrektorem Instytutu został prof. Godlewski, krakowski mentor Kotowskiego, emerytowany na UJ.

Ta owocna współpraca naukowo-badawcza trwała niestety zaledwie rok. Wojna polsko-bolszewicka pokrzyżowała wiele planów. Kotowski zgłosił się do wojska polskiego już w 1919 r. W stopniu podporucznika¹² został zarejestrowany przez Komisję Weryfikacyjną przy Departamencie Personalnym Ministerstwa Spraw Wojskowych¹³.

Ze względu na planowane kontruderzenie na wojska rosyjskie z rejonu Wieprza, 10 sierpnia 1920 r. w pałacu Czartoryskich ulokował się główny sztab Naczelnego Wodza (dr Goliński, były legionista, oddał Marszałkowi swoje mieszkanie na kwaterę prywatną). To tam, do 15 sierpnia, zapadały ostateczne decyzje i wydawano rozkazy, tuż przed rozpoczęciem kontruderzenia. Kotowski, wychowany w duchu patriotyzmu zawsze był pod dużym wpływem Raciborskiego (aktywisty czynu zbrojnego Piłsudskiego w latach 1914–1917) i Miczyńskiego (syna powstańca styczniowego). Dzielił demokratyczne poglądy

¹⁰ Stanisław Goliński (1868–1931) pochodził z rodziny o wielkich tradycjach niepodległościowych (matka, Waleria z Raczyńskich, była wybitną działaczką niepodległościową i socjalistyczną, damą Orderu Virtutti Militari i Krzyża Niepodległości z Mieczami). Był absolwentem Królewskiego Instytutu Pomologicznego w Prószkowie (1889 r.) i Uniwersytetu Żuryskiego (1893 r.). Pracował jako asystent przy Katedrze Botaniki Akademii Rolniczej w Dublanach (1894 r.), a następnie w Krakowie (1895–1900 r.), gdzie później był krajowym instruktorem ogrodnictwa na Galicję Zachodnią (1900–1914 r.). W latach 1914–1916 służył w Legionach Polskich (https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Goli%C5%84ski, <https://historiaiung.pulawy.pl/Stanis%C5%82aw-Goli%C5%84ski---s%C5%82owo-po%C5%9Bmiertne.php>).

¹¹ Żona dr. Golińskiego, Zofia Emilia z Poznańskich, primo voto Daszyńska (szwagierka Ignacego Daszyńskiego) była kuzynką Feliksa ze strony ciotki, Zofii Kotowskiej (*Wielka genealogia Minakowskiego*). Zofia Daszyńska-Golińska, profesor nauk ekonomicznych, była wybitną ekonomistką, socjolożką społeczną i feministką o poglądach demokratycznych, senatorem II RP (1928–1934) z listy państwowej BBWR (https://pl.wikipedia.org/wiki/Zofia_Daszy%C5%84ska-Goli%C5%84ska).

¹² Szlify oficerskie uzyskał prawdopodobnie, służąc w Batalionie Akademickim Wojska Polskiego w latach 1918–1919, do którego ochotniczo zaciągała się młodzież akademicka Krakowa: K. W. Pęciak, *Krakowska Legia (Straż Akademicka i Batalion Akademicki Wojska Polskiego) (1918–1919)*, „Klio” 2022, R. 63(3), s. 115–145.

¹³ Figuruje z adnotacją „R” – oznaczającą oficerów wywodzących się z zaboru rosyjskiego i formalnie podwładnych byłego cara Mikołaja II, patrz: *Wykaz oficerów, którzy nadestali swe karty kwalifikacyjne, do Wydziału prac przygotowawczych, dla Komisji Weryfikacyjnej przy Departamencie Personalnym Ministerstwa Spraw Wojskowych* (podpisany przez majora porucznika K. Sosnkowskiego w zastępstwie Ministra SP, gen. por. Józefa Leśniewskiego, w grudniu 1919 r.). W kwietniu 1920 r. K. Sosnkowski został awansowany na wiceministra SW, w stopniu generała podporucznika.

z najlepszym przyjacielem Januarym Kołodziejczykiem¹⁴. W Puławach szczególnie rolę w ugruntowaniu jego poglądów odegrali pp. Golińscy, u których mieszkał. Tym bardziej że ich syn Jan¹⁵, rówieśnik Feliksa i były legionista, już wtedy służył jako oficer w Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego. Kotowski natychmiast porzucił pracę na rzecz obrony Ojczyzny i zaciągnął się do armii polskiej. Wiadomo, że służył jako artylerzysta (prawdopodobnie w 4. Armii, która stacjonowała właśnie w Puławach), którą wybrał zapewne pod wpływem znajomości z Janem Golińskim, kapitanem artylerii. Brak dokładnych danych na temat jego przydziału i losów wojennych. Mógł być żołnierzem ugrupowań, które jako pierwsze wyruszyły na front – dywizjonu/plutonu artylerii 32. pułku piechoty (pierwsze działania w rejonie Sarny-Moszczanka) lub plutonu artylerii 65. pułku piechoty, które 16 sierpnia już o godz. 2:00 wyszły z Baranowa do Drażgowa.

Feliks Kotowski wystąpił ze służby pod koniec 1921 r. i przeniósł się z Puław do Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, do świeżo utworzonego (18 III 1921) Wydziału Ogrodnictwa. Prof. Edmund Malinowski, twórca Wydziału, od razu zaproponował mu stanowisko zastępcy profesora warzywnictwa i kierownika Zakładu Uprawy i Hodowli Warzyw w skierniewickiej placówce SGGW. Placówka ta, obejmująca Osadę Pałacową i folwark, powstała na mocy rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych z 28 maja 1919 r. jako zaplecze doświadczalne wydziałów Ogrodniczego i Rolnego. Wydział Ogrodniczy dostał do dyspozycji 42 ha gruntów wydzielonych z Pola Doświadczalnego SGGW na terenie folwarku (obok terenu Stacji Doświadczalnej Katedry Chemii Rolnej Wydziału Rolnego kierowanej przez prof. Mariana Górskiego). Od 1 stycznia 1922 r. Zakład Hodowli i Uprawy Warzyw (nazywany Zakładem Warzywnictwa) oficjalnie rozpoczął działalność pod kierownictwem dr. Kotowskiego (w tym samym czasie powstał też Zakład Sadownictwa, a w 1928 r. prof. Włodzimierz Gorjaczkowski utworzył Ogród Pomologiczny). W osadzie Pałacowej utworzono najpierw 1000-metrowy, a później 0,4-hektarowy ogród warzywny (pod inspekty, rozsadniaki i poletka z cennym materiałem hodowlanym). Na uprawy polowe wydzielono początkowo 1,9 ha, powiększone wkrótce do 3,95 ha w granicach ulic Sobieskiego i Rybickiego. W latach 1922–1924 w Zakładzie Uprawy i Hodowli Warzyw pracowały tylko 4 osoby, w tym trzech pracowników naukowych. A mimo to Zakład posiadał zasobną bibliotekę, prawie wykończoną pracownię chemiczną, mikroskopy, o wyposażeniu narzędziowym nie wspominając. Już w pierwszym r. działalności Zakładu (1922) na polu doświadczalnym założono doświadczenie: *Wpływ płodozmianu w porównaniu z kulturami stałymi oraz wpływ nawożenia obornikiem w porównaniu z nawozami mineralnymi na rozwój roślin*

¹⁴ Prof. dr hab. January Kołodziejczyk (1889–1949) – botanik, pedagog i dydaktyk, profesor Wolnej Wszechnicy w Warszawie, autor monografii Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Warszawskiego i ok. 150 publikacji z zakresu florystyki, morfologii, ekologii, historii nauk przyrodniczych, krajoznawca. W czasie okupacji, ociemniały i sparaliżowany dyktował podręczniki i organizował małą maturę. W jego mieszkaniu, w Zalesiu Dolnym, była ponoć skrzynka kontaktowa Armii Krajowej. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (1937 r.)

¹⁵ Jan Goliński: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Goli%C5%84ski_\(1894%E2%80%931967\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Goli%C5%84ski_(1894%E2%80%931967)).

warzywnych. W 1923 r. zdecydowano o wieloletnim kontynuowaniu tych badań (trwały do 2020 r. na „kwaterze I” Instytutu Warzywnictwa, a następnie Instytutu Ogrodnictwa, która niestety nie doczekała się jubileuszu 100-lecia), a pierwsze wyniki opublikowano już 1928 r.

Prace Zakładu Warzywnictwa dotyczyły przede wszystkim bliższego poznania roślin warzywnych, ich anatomii, morfologii i rozwoju oraz charakterystyki odmianowej, a także dopracowania metodologii doświadczeń. W doświadczeniach polowych zawsze był problem z „wypadami” roślin w trakcie wegetacji. Plonowanie łąnu podlegało więc często przypadkowej sytuacji w danej lokalizacji, a to miało wpływ na całościowe wyniki doświadczenia i mogło prowadzić do mylnych wniosków. Dzięki zamilowaniu do statystyki matematycznej Kotowski i współpracownicy opracowali metody obliczeniowe umożliwiające uwzględnienie nierównej liczby roślin na poletkach i wpływ tego czynnika na wyniki badań. Metody te obecnie są również stosowane w ogrodniczym doświadczałnictwie naukowym. Istotną tematyką było badanie potrzeb pokarmowych roślin warzywnych (początkowo buraków, marchwi, kapusty, cebuli, sałaty) i sposobów ich nawożenia przy użyciu różnych mieszanek mineralnych. Do dziś niepodważalnym wnioskiem jest wykazana wówczas największa efektywność i opłacalność nawożenia mineralnego kapusty, a w dalszej kolejności buraków, marchwi i cebuli. Rozpatrywano też aspekt kilkukrotnego „saletrowania” upraw w czasie wegetacji. Pokłosiem tych prac jest współcześnie stosowane nawożenie azotem w dawce dzielonej (część nawozów podawane przed uprawą, część w trakcie, w zależności od wymagań gatunku). Pionierskie prace nad wpływem płodozmianu i wykorzystania obornika są podstawą dzisiejszego warzywnictwa, zwłaszcza upraw ekologicznych. Wykazano bowiem niebezpieczeństwo monokulturowej uprawy kapusty, prowadzące do nasilenia zakażeń kiłą kapusty i zniszczenia plonów. Wiedza Kotowskiego na temat specyfiki odmian pozwoliła na ocenę odporności odmian pomidorów na choroby. Stwierdzono przy tym stosunkowo małą reakcję gatunku na płodozmian i nawożenie (mineralne vs. obornik), ale wysoce niekorzystną na niskie temperatury czerwcowe. Doświadczenia ze sposobem nawożenia pokazały za to, jak ważne jest nawożenie organiczne cebuli (żywiona wyłącznie mineralnie dawała znacznie niższe plony), a nawet fasoli. Wielką zasługą Kotowskiego jest opracowanie pierwszego doboru odmian warzyw (pomidor, kapusta, ziemniak) do warunków krajowych na podstawie 3-letnich badań prowadzonych równocześnie w kilku lokalizacjach w kraju.

F. Kotowski kierował nową jednostką, szkolił pracowników i studentów (zwłaszcza dyplomantów, których liczba z roku na rok wzrastała, początkowo z 3 do 10 rocznie). Jednocześnie pełnił funkcję zastępcy profesora (profesor nadzwyczajny) na Uczelni w Warszawie, prowadząc wykłady z warzywnictwa (w 1929 r. już jako profesor). W Skierniewicach działał też społecznie (m.in. jako radny miasta z ramienia PPS, w latach 1922–1926). Prace Kotowskiego nie skupiały się tylko na hodowli roślin czy warzywnictwie. Na forach naukowych i fachowych przedstawiał również poglądy i prace dotyczące nowoczesnego, jak na owe czasy, żywienia roślin sadowniczych. Przeciwstawiał się zwyczajowemu brakowi nawożenia w sadach i optował

Fot. 5. Prof. Feliks Kotowski (pośrodku)
w Waszyngtonie, w 1926 r.

Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Fot. 6. Prof. Feliks Kotowski na pokładzie
statku w drodze powrotnej ze stypendium
w USA, w 1927 r.

Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

za wykorzystaniem nawozów azotowych i potasowych przy zmniejszeniu dawek nawozów fosforowych oraz mechanicznymi uprawami gleby w sadach w celu poprawy gospodarki wodnej drzew. Interesował się również charakterystyką osobniczą czereśni i wiśni.

W lipcu 1926 r. F. Kotowski uzyskał stypendium naukowe International Education Board, fundacji J. D. Rockefellera Jr. utworzonej w 1923 r. w celu promocji i doskonalenia edukacji oraz postępu technicznego na świecie po I wojnie światowej. Kotowski wyjechał do USA, aby zgłębiać aspekty organizacji tamtejszych prac badawczych. Pierwsze 3 miesiące spędził na wschodnim wybrzeżu, głównie w stanie New York, w stacji doświadczalnej uniwersytetu Cornell w Ithace (Cornell University, Ithaca) oraz w nowojorskiej stacji doświadczalnej w Genewie (New York Experimental Station, Genewa). W tym czasie poszerzał też swoje przyrodnicze zainteresowania, podróżując m.in. w towarzystwie znakomitego botanika prof. Władysława Szafera. Kolejne 9 miesięcy przebywał w uniwersyteckiej stacji doświadczalnej w Davies w Kalifornii (Division of Truck Crops, University of California), współpracując z profesorami warzywnictwa: dr. J. H. Johnsem i dr. J. T. Rosą. Prowadził badania naukowe i wykłady z zakresu przyrodniczych podstaw produkcji ogrodniczej, poznawał historię USA, pisał artykuły do polonijnych gazet i dawał odczyty na temat Polski. Plonem pobytu są 4 prace naukowe na temat kiełkowania nasion (m.in. kapusty) opublikowane w USA przez

Fot. 7. Feliks Kotowski bardzo chętnie podpisywał odbitki swoich prac mentorom (np. Rektorowi SGGW prof. Mikołowskiemu-Pomorskiemu, prof. E. Załęskiemu, współpracownikom, a zwłaszcza przyjacielowi Januaremu Kołodziejczykowi).

Kompilacja fragmentów stron tytułowych prac Kotowskiego z inskrypcjami, ze zbiorów domeny publicznej Polona, Biblioteki Narodowej.

American Society for Horticultural Science. Prace: *Temperature relations to germination of vegetable seed* i *Temperature alternation in germination of vegetable seed* (wydana również w Polsce w Acta Societatis Botanicorum Poloniae) są pierwszymi w świecie publikowanymi badaniami dotyczącymi wpływu temperatury na kiełkowanie nasion warzyw i weszły do podręczników ogrodnictwa w USA. Te pionierskie prace obaliły pogląd, że wczesność plonowania i jakość plonów zależy od wielkości nasion, a drobne są gorsze pod tym względem od dużych (choć w świetle obecnej wiedzy nie jest to tak jednoznaczne). Dwie inne, opublikowane w Plant Physiology (*Chemical stimulants and germination of seed* i *Semipermeability of seed coverings and stimulation of seed*) udowodniły, że błędny jest powszechny pogląd Popowa, jakoby moczenie nasion w różnych roztworach, pomimo początkowo przyspieszonego rozwoju, miało negatywny wpływ na plonowanie roślin (wyniki te do dziś są niepodważalne).

Kotowski wracał do Polski dookoła świata. Odwiedził jednostki naukowe i zakłady produkcyjne w Japonii, Chinach, na Cejlonie (obecnie Sri Lanka), w Indiach i Turcji, Egipcie i Rumunii. Bogatszy o tak wiele wrażeń naukowych i zawodowych („z posagiem z Nowego Świata” jak mawiał) z rozmachem zabrał się za kontynuację prac nad warzywnictwem w kraju (już przed wyjazdem zainaugurował doroczny, ogólnokrajowy konkurs ziemniaczany).

Fot. 8. Feliks Kotowski (na cokole) w męskim gronie współpracowników na schodach oranżerii (od strony parku) w Osadzie Pałacowej, w Skierniewicach, ok. 1927-1928.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Fot. 9. Na schodach oranżerii (od strony parku) w Osadzie Pałacowej chętnie się fotografowano o każdej porze roku. Tu jesień 1928 lub wiosna 1929 r. (pierwszy z prawej prof. Kotowski).
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Fot. 10. Feliks (z prawej) z przyjaciółmi na majówce, 1929 r.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Wrażeniami z pobytu (zarówno zawodowymi, jak i polityczno-społecznymi) tak barwnie dzielił się na antenie Polskiego Radia, że niektóre audycje przedrukowywał poznański tygodnik „Tęcza”. Profesor Kotowski miał dar prostoty i szczerości, co dawało się odczuć zarówno wśród współpracowników, przyjaciół i studentów. Bardzo chętnie podpisywał bliskim swoje prace, z reguły opatrując je wyrazami sympatii dla właściciela. Jako ceniony wykładowca przekazywał wiedzę i praktykę np. podczas wycieczek ze studentami po Polsce. Zjednywało mu to wielkie uznanie słuchaczy. Był ogólnie szanowany, ale i po prostu lubiany.

W lutym 1929 r. w wieku zaledwie 34 lat dr hab. F. Kotowski uzyskał stopień profesora zwyczajnego. Z ramienia Ministerstwa Rolnictwa przewodził ogólnokrajowej akcji doświadczalno-badawczej w zakresie warzywnictwa. Zadanie obejmowało opracowanie tematyki badawczej dla zakładów doświadczalnych oraz opracowanie i ujednolicenie metodyk badań dla wszystkich jednostek. Publikował w tym czasie wiele artykułów w prasie zawodowej przeznaczonych dla ogrodników (zwłaszcza warzywników) praktyków. Dr J. Golińska wspomina:

Współpracownicy wiedzieli, że „umie przypilnować”, ale odczuwali to samo co On, gdy dumnie pokazywał oprawiony tom odbitek prac Zakładu Warzywnictwa z lat 1922–29. Nikt nie umiał mu dorównać w wydajności pracy. Z 54 prac Zakładu aż 29 jest autorstwa Profesora¹⁶.

Powszechną Wystawę Krajową w Poznaniu (10 V–30 IX 1929) zorganizowano z okazji 10 rocznicy odzyskania niepodległości. Miała być świadectwem postępu i szacunku dla zdolności narodu polskiego. W ramach ekspozycji Sekcji Ogrodniczej Związku Rolniczych Zakładów Doświadczalnych Rzeczypospolitej Polskiej prezentowano m.in. osiągnięcia Zakładu Hodowli i Uprawy Warzyw SGGW w Skierniewicach. Za pracę nad rozwojem ogrodnictwa przyznano prof. Kotowskiemu nagrodę P.K.W. w postaci Dyplomu Uznania (Z.R.Z.D. odznaczono nagrodą państwową Grand Prix i nagrodą P.W.K. – Dyplomem Zasługi). Dla kombatanta wojny polsko-sowieckiej i propagatora nowoczesnego polskiego ogrodnictwa takie uhonorowanie musiało być tym bardziej zaszczytne.

W czasie wystawy w dniach 2–4 lipca tr. odbywał się również III Zjazd Naukowy Rolniczy, na którym zaplanowano 3 referaty Kotowskiego: *Jak opracowywać wyniki doświadczeń, by one były dostępne i przynosiły korzyść szerokim sferom praktycznego rolnictwa* i *Jak pracują zakłady doświadczalne w krajach podzwrotnikowych* (w Sekcji Doświadczalnictwa Naukowego) oraz *Badania nad pobieraniem pokarmów przez rośliny warzywne* (w Sekcji Ogrodniczej). Ten referat był skrótem przygotowywanej publikacji omawiającej w przystępny dla każdego sposób naukowo udowodnione zależności między odżywianiem roślin a efektywnością ich rozwoju, w aspekcie czasu. Miała to być pierwsza publikacja z planowanego cyklu obejmującego wszystkie warzywa. Profesor obszernie przedstawił swoje najnowsze i... jak się okazało ostatnie prace.

¹⁶ J. Golińska, Ś.p. Prof. Dr Feliks Kotowski, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych” 1929, t. XXI, z. 3, s. 523–525.

Pod koniec lipca, w trakcie zwyczajowego obchodu poletek w Osadzie Pałacowej, Profesor został ukąszony przez owada w wargę, co spowodowało bardzo wysoką gorączkę i wkrótce śmierć – w poniedziałek, 29 lipca, o godz. 11⁰⁰ (zapis w księgach Parafii Św. Jakuba). Ówczesna diagnoza stwierdzała, że był to skutek zakażenia krwi po ukąszeniu „jadowitej muchy”. Później podejrzewano reakcję anafilaktyczną, prawdopodobnie jednak rzeczywiście była to sepsa, która rzadko, ale może wystąpić po ukąszeniu osy czy pszczoły. Profesor pracował do ostatniej chwili. Jak pisze we wspomnieniu pośmiertnym bliska współpracownica Kotowskiego dr J. Golińska,

(...) jeszcze na dwa dni przed śmiercią, mając przeszło 40° C wydawał rozporządzenia i wypytywał o pracę w polu, a na jego biurku pozostał nieukończony artykuł do Kalendarza Rolniczego¹⁷.

Zakład Warzywnictwa głęboko odczuł stratę szefa, kolegi i mentora. Przez 3 lata pozostawał pod opieką prof. E. Malinowskiego, zanim stanowisko to objął inż. Emil Chroboczek *spiryтус movens* przyszłych instytutów ogrodniczych w Skierniewicach¹⁸.

Profesora Feliksa Kotowskiego cechowało doskonale przygotowanie naukowe, niezwykła pracowitość, oryginalność podejmowanych tematów. Pomimo że na początku kariery ogrodnictwo było dla niego czymś na tyle nowym, że odważnie zdecydował się na wykładanie warzywnictwa. Przyjaciół Kotowskiego, Bronisław Gałczyński¹⁹, we wspomnieniu pośmiertnym przytacza wątek rozmowy z prof. Edmundem Jankowskim po mianowaniu Kotowskiego na zastępcę profesora warzywnictwa: „Gdym go tedy pytał (Jankowski) po zamianowaniu, jak będzie tego warzywnictwa uczył, odpowiedział mi: – Ze stanowiska naukowego”²⁰. I tak jak nagrobna inskrypcja Jankowskiego brzmi „ogrodnik-przyrodnik”, tak Kotowski jest godny miana „naukowiec-ogrodnik”.

Dzięki biegłej znajomości genetyki, morfologii, fizjologii roślin i naukowych podstaw doświadczalnictwa stał się pierwszym warzywnikiem w kraju.

¹⁷ Ibidem 14.

¹⁸ Po śmierci prof. Kotowskiego opiekę nad Zakładem Warzywnictwa okresowo objął prof. Edmund Malinowski (kierownik Zakładu Genetyki i formalny szef całej placówki SGGW w Skierniewicach). Już w październiku 1929 r. asygnował na to stanowisko świeżo przybyłego do Skierniewic inż. Emila Chroboczka, który jednak przyjął propozycję dopiero w 1932 r. Po wielu aktywnych latach stał się motorem powstania w Skierniewicach instytutów naukowych niezależnych od SGGW. Pierwszą jednostką miał być Instytut Warzywnictwa, proklamowany w 1955 r. uchwałą rządową nr 635/55 z inicjatywy Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Ponad 5-letnie reorganizacje dotyczące przenoszenia się SGGW do Warszawy, przejścia Zakładu Warzywnictwa przez Instytut Uprawy i Nawożenia Gleby w Puławach i likwidacja tamtejszej placówki warzywniczej spowodowały, że ostatecznie dopiero w 1964 r. oficjalnie rozpoczął działalność Instytut Warzywnictwa (na bazie struktury organizacyjnej i badawczej przygotowywanej już od 1960 r.). Jego pierwszym dyrektorem został oczywiście profesor Emil Chroboczek.

¹⁹ Bronisław Leon Gałczyński h. Sokola (1882–1933) – wybitny hodowca, pomolog, dendrolog, autor poradników przeznaczonych szczególnie dla mieszkańców miast (*Ogród warzywny na 200 m², Ogród owocowy na 300 m², Ogród kwiatowy na 100 m², Drzewa liściaste i alejowe, Nasze drzewa* itp.). Bliski przyjaciel Marii Dąbrowskiej, której powieść *Noce i dnie* powstawała w jego willi w Piasecznie.

²⁰ Wspomnienie pośmiertne prof. dr. Bronisława Gałczyńskiego o F. Kotowskim.

Tak właśnie, nie patetycznie „naukowcem w zakresie warzywnictwa”, ale po prostu warzywnikiem. Z jednej strony przedstawiał naukowe, nowatorskie podejście do wymiany energetycznej między Słońcem a rośliną (*Kosmiczna funkcja rośliny*), z drugiej opracowywał praktyczne zalecenia uprawowe. *Studia nad pobieraniem pokarmów przez rośliny warzywne (kapusta, burak ćwikłowy, marchew, cebula)* opublikowano pośmiertnie, po raz pierwszy w 1931 r. Podobnie *Ogólne zasady uprawy roślin warzywnych* – pierwszy, akademicki podręcznik warzywnictwa, pozostawiony przez Autora w rękopiśmie, wprowadzony do kanonu bibliografii wydziałów ogrodniczych w Polsce. Nic bardziej trafnie nie oddaje ducha prac Profesora, jakże aktualnych we współczesnej nauce ogrodniczej (i nie tylko), jak przedmowa do jego ostatniego dzieła²¹.

Ma ona (książka) na celu wyjaśnienie zasad uprawy roślin warzywnych, w oparciu na znajomości nauk pomocniczych i na znajomości faktów stwierdzonych przez doświadczalnictwo ogrodnicze. Zadaniem mojem było usystematyzowanie wiadomości zaczerpniętych z tych obydwu źródeł i rozpatrzenie ich pod kątem wymagań intensywnej gospodarki, jaką jest warzywnictwo. Wnioski wyciągnięte i podane czytelnikowi nie zawsze są zgodne z rozpoznaćiami zasadami rutyny ogrodniczej; jednakże, chcąc osiągnąć postęp i doskonalenie się w jakiegokolwiek dziedzinie, należy wnikać krytycznie w zasady, by na podstawie zjawisk istotnie sprawdzonych i wyjaśnionych dążyć do stosowania zabiegów bardziej celowych i korzystnych. Nowością w traktowaniu tematu jest oparcie się na wynikach prac doświadczalnych; wychodziłem tutaj z założenia, że doświadczalnictwo i jego rezultaty nie mogą i nie powinny być czemś oderwanem od potrzeb, jakie widzimy na polu naszego wykształcenia ogrodniczego. Doświadczenia nieużyteczne i niewykorzystane przez szerszy ogół zainteresowanych niemi ludzi, są stratą czasu i pieniędzy; odrzucenie zaś wszelkich doświadczeń i opieranie się wyłącznie na tradycji ogrodniczej, czyli jak się to zwykło mówić – na „praktyce”, skazuje nas na stanie w miejscu i nie zachęca do pogłębiania wiedzy fachowej i do ulepszania produkcji. Słusznie pisze prof. J. Brzeziński, że praktyka „jest zatem sposobem budowania gmachu wiedzy zawodowej nie kosztownym wprowadzie dla społeczeństwa, ale za to bardzo niedoskonałym, a na punkcie osiągniętych rezultatów – niesłychanie marnotrawnym. Jest też naturalnem, że praca zawodowa każda, gdy tylko w ręce inteligentniejszych jednostek przechodzi, stara się dopełniać i kontrolować wiadomości w drodze zwykłej praktyki zdobyte, także wynikami osiąganymi za pomocą specjalnie przeprowadzonych doświadczeń. One bowiem tylko, jako praktyka przeprowadzona w warunkach znanych i ściśle określonych, a przez ludzi mających odpowiednio po temu przygotowanie i pracujących celowo dla zdobycia właśnie wiadomości, są w stanie dostarczać owych wiadomości ścisłych i pewnych)”. Książka niniejsza jest bodaj pierwszą w polskim piśmiennictwie, która przy postawieniu zagadnień, z zakresu ogólnych zasad warzywnictwa, posiłkuje się doświadczeniami jako materiałem dowodowym, a celem ułatwienia czytelnikowi dalszych informacyj, podaje przy końcu najważniejsze tytuły książek, rozpraw i artykułów.

²¹ Przedmowa do podręcznika *Ogólne zasady uprawy roślin warzywnych. Z licznymi rycinami i tabelami w tekście*, w: *Encyklopedia Gospodarstwa Wiejskiego*, Nr 116–118, Warszawa 1931, wydanej również w Londynie, w 1946 r.

Następujące osoby pomogły mi przy opracowywaniu książki, bądź dostarczając fotografii i rysunków, bądź zwróciwszy moją uwagę na usterki, jakie dostrzegły przy czytaniu rękopisu: Dr. J. Golińska, inż. M. Józefowiczówna, Doc. Dr. L. Kaznowski, Dr. B. Kuryłowicz, Dr. J. Kołodziejczyk, inż. W. Konopacka, inż. Z. Moraczewska, Dr. K. Strawiński i Prof. Dr. F. Terlikowski. Wszystkim tym Paniom i Panom składam i na tem miejscu serdeczne podziękowanie za wyświadczoną koleżeńską uprzejmość.

Autor.

Skierniewice, marzec, 1929 r.

Praca badawcza w połączeniu z doskonałą znajomością praktyki (w tym jej błędów utrwalanych nie zawsze trafnymi obserwacjami i zwyczajami) stworzyła podwaliny nowoczesnego ogrodnictwa (nie tylko warzywnictwa). Pionierskie prace i wystąpienia na forach naukowych i zawodowych stały się przewodnikiem i czynnikiem postępu w produkcji roślinnej. B. Gałczyński oceniał, że skierniewicka placówka ogrodnicza, zorganizowana tak małymi środkami i w tak krótkim czasie, może śmiało równać się pod względem ścisłości badań, metod pracy i pewności wyników z najlepszymi stacjami doświadczalnymi w świecie.

Jeżeli nauka, co zdaje się być prawdopodobnym, jest nie tylko pracą według określonej metody, ale i twórczość pokrewna twórczości poety, rzeźbiarza lub filozofa, to strata, jaką ponosi naród przez śmierć młodego twórcy – uczonego, jest niepowetowana. Nikt go nie zastąpi, podobnie jak nikt nie powetuje straty, jaką poniosła poezja angielska przez śmierć młodego Shelleya. A jeżeli nawet tak nie jest, jeżeli prawdy naukowe zdobywa się wysiłkiem zbiorowym, jak teren na wojnie, to i wtedy nawet, wiedząc jak słabe i rozproszone są polskie siły naukowe ogrodnicze, oraz wiedząc, jak dobrym organizatorem pracy był KOTOWSKI, jak przenikliwym, jasnym i głębokim obdarzony był umysłem. Przedstawiając wyniki ścisłych prac naukowych udowodnił, że nie tylko kilkudziesięcioletnie obserwacje i publikacje autorów osiągających wówczas wiek podeszły mogą wносить coś nowego. On, młody naukowiec udowodnił o wiele więcej²².

Bez przesady można, więc stwierdzić, że profesor Feliks Kotowski walenie przyczynił się do podniesienia ogrodnictwa do godności nauki, co zaowocowało w końcu rangą dyscypliny naukowej (2005–2018, obecnie dyscyplina naukowa rolnictwo-ogrodnictwo).

Feliks Kotowski urodził się we wsi Grabowa, w ówczesnej parafii Potworów, a więc w samym centrum obecnego, polskiego „zagłębia paprykowego”. Ten rejon to ponad 1 tys. ha gruntowych upraw warzywnych w ok. 30 tys. tuneli. Dominuje papryka słodka (ok. 5% to uprawy oberżyny, cukinii). Jako przedplony uprawiane są: fasola szparagowa, kapusta pekińska, sałata. To centrum upraw papryki w Polsce osiąga wyniki plasujące nas na 3. miejscu w Europie, po Holandii i Hiszpanii. A powstało ponad 30 lat temu, przy znaczącej pomocy właśnie pracowników Instytutu Warzywnictwa. Może duch Profesora miał w tym swój udział?

²² Ibidem 18.

Fot. 11. Prof. Kotowski przy stole w Pałacu Prymasowskim w Skierniewicach, 1929 r.
Archiwum Cyfrowe Skierniewic.

Profesor Feliks Kotowski spoczywa (wraz z matką Jadwigą z Wyczałkowskich Kotowską 1866–1931) na cmentarzu Św. Józefa w Skierniewicach (sektor 1, rząd 14, grób nr 2)²³. Poza matką i siostrą²⁴ Profesor nie miał bliskiej rodziny, dlatego po jej śmierci grobem zawsze opiekowali się znajomi i współpracownicy, a następnie pracownicy Instytutu Warzywnictwa. Tradycję tę kontynuują nieliczne osoby znające Profesora z opowieści przodków i Instytut Ogrodnictwa. Polecamy Jego grób pamięci wszystkich mieszkańców, bo nie tylko ukształtował oblicze Skierniewic jako ogrodniczego ośrodka naukowego, ale jest jednym z pierwszych Wielkich Ogrodników Skierniewickich pozostałym na naszej ziemi.

Po śmierci matki Profesora w 1932 r. zniknęły wszystkie dokumenty i pamiątki po obojgu (z wyjątkiem kilku zdjęć). Prawdopodobnie zostały zabezpieczone przez rodzinę, ale o niej również nic nie wiadomo, nawet o siostrze wymienianej w nekrologach. Współcześni mu zabrali wspomnienia w zaświaty, a oprócz obszernej dokumentacji publikacyjnej i licznych wspomnień pośmiertnych (skupionych na osiągnięciach zawodowych) nigdy nie pojawiły się dane mogące przybliżyć prywatną sylwetkę Profesora i jego najbliższych. Szkoda.

²³ Prawdopodobnie w tym samym miejscu spoczywa również Karol Kotowski (ojciec Feliksa), zmarły 14.06.1924 r. i pochowany w Skierniewicach (prawdopodobnie w miejscu obecnego grobu Kotowskich).

²⁴ Według zapisu nr 439 w Księgach Aktów Stanu Cywilnego w Krasnymstawie (Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie) Feliks Kotowski miał przyrodnią siostrę Stefanię, ur. 17.08.1888 r. (z pierwszego małżeństwa matki), o której później nie wspomina jednak nawet nekrolog rocznicowy jej ojca Oktawiusza Muszyńskiego. Z kolei według www.MyHeritage.pl, Feliks miał również rodzoną siostrę Janinę (1890–1957). O siostrze wspominają jednak jedynie nekrologi Profesora i Jego matki. Poza tym na razie brak informacji na temat rodzeństwa Feliksa.

Fot. 12. Grób Feliksa Kotowskiego na skierniewickim cmentarzu Św. Józefa (sektor 1, rząd 14, grób nr 2).

Skierniewice 2024, ze zbiorów A. Stębowskiej.

W latach 90. podjęto decyzję o uhonorowaniu Profesora przez nadanie jego nazwiska ulicy w Skierniewicach. Niestety początkowo wybrano nieszczęśliwą lokalizację – przesmyk pomiędzy polami doświadczalnymi Instytutu Warzywnictwa, łączący ul. Rybickiego z ul. Sobieskiego (wylot planowanej ulicy przed terenem Zakładu Energetyki). Był czas, gdy na ogrodzeniu powieszono nawet tabliczkę z nazwą „ul. F. Kotowskiego”. O ironio, przy tej planowanej uliczce znajdowała się również pasieka Instytutu Warzywnictwa. Po kilku latach tabliczka zniknęła, a dróżka zarosła, zanim ulica zaistniała w dokumentacji miejskiej i świadomości mieszkańców. Dopiero od niedawna ul. Profesora Feliksa Kotowskiego łączy ulice Rawską i Strobowską pomiędzy Cmentarzem Miejskim a ogródkami działkowymi, które również noszą imię Profesora (ROD im. F. Kotowskiego).

W 2024 r., na wniosek Towarzystwa Przyjaciół Skierniewic, grób prof. Feliksa Kotowskiego został wpisany przez Instytut Pamięci Narodowej na listę grobów weteranów wojennych (pod numerem 8478). Dzięki staraniom TPS dotację na renowację nagrobka IPN przyznał w 2024 r. TPS wystąpiło również do władz miasta Skierniewice o nadanie prof. Kotowskiemu tytułu Honorowego Obywatela Skierniewic.

Dorobek publikacyjny F. Kotowskiego
(teksty dostępne na www.Polona.Zbiory.FeliksKotowski)

1918

Rozwój gatunków pszenicy i historia ich uprawy, „Tygodnik Rolniczy”, Kraków 1918.

1919

Metody hodowli roślin i ich uzasadnienie, „Tygodnik Rolniczy”, Kraków 1919.

Powstawanie gatunków przez krzyżowanie, „Gazeta Rolnicza”, z. 37.

Zmienność i korelacje w „czystej linii” pszenicy (Tr. *vulgare Ostka biała dublańska*), „Tygodnik Rolniczy”, Kraków 1919.

Studia biometryczne nad czereśniami i wiśniami, Pamiętnik Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach.

1920

Wpływ pory siewu i nawożenia na żyto, Cz. 1. *Rozwój, zmienność i plon*, „Roczniki Nauk Rolniczych”, T. 6, z. 2, Kraków 1920, s. 206–234.

1921

The effect of self-fertilization on cabbage, „Mem. Inst. Polon. d'Economy rurale Pulawy” t. I, „Uprawa” a „hodowla” warzyw, „Ziemianin”, Poznań 1921.

Wpływ pory zakwitania na owocowanie grochu, „Ziemianin”, Poznań 1921.

Zmienność i korelacje bobu (*Vicia Faba major*): *studjum biometryczne wpływów morfologiczno-fizjologicznych*, „Pamiętnik Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach”, t. I, część A.

Wpływanie izolacji na kapustę, „Pamiętnik Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach”.

1922

Wpływ wysokich dawek saletry chilijskiej na rozwój, plon i skład buraków pastewnych półcukrowych, „Pamiętnik Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach”, t. II, część A (rozprawa doktorska).

Wartość osobnika w czystej linii, „Kosmos” XLVII.

1923

Badania doświadczalne nad kwitnieniem i owocowaniem grochu, „Pamiętnik Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach”, t. III, część A (rozprawa habilitacyjna).

Czy należy stosować rachunek prawdopodobieństwa do doświadczeń polowych? „Roczniki Nauk Rolniczych”, t. IX, Poznań 1923.

Opis kilku odmian handlowych kapusty głowiastej (praca wstępna do hodowli metodycznej tych odmian), „Roczniki Nauk Rolniczych”, t. X, Poznań 1923.

Spółczynnik jednolitości gleby i jego zastosowanie do doświadczeń polowych, „Roczniki Nauk Rolniczych”, t. XI, Poznań 1923.

Fot. 13. Popiersie prof. Feliksa Kotowskiego na honorowym miejscu w Pałacu Prymasowskim w Skierniewicach, siedzibie Instytutu Ogrodnictwa – PIB (d. Instytutu Warzywnictwa im. prof. Emila Chroboczką).

Skierniewice 2024, ze zbiorów J. Stępowskiego.

Warzywnictwo doświadczalne, „Roczniki Nauk Rolniczych”, t. X, Poznań 1923 (+ „Ogrodnictwo” nr 3, Kraków 1923).

1924

Badania nad morfologią pędów kwiatonośnych (bąków) cebuli (*Allium cepa* L.), „Roczniki Nauk Rolniczych”, t. XI, Poznań 1924.

Wielkość dymki a plon cebuli z niej wyrosłej, „Ogrodnictwo” 1924.

1925

Próba oceny metodyki doświadczeń odmianowych, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XIII, Poznań 1925.

The efficiency of self and cross fertility in the onion, „Varsovie: Poloniae Societas Botanicorum”, Warszawa 1925.

Wpływ izolacji na cebulę, „Ogrodnictwo”, 11–12, R. XXI, Kraków 1925.

Wpływ wielkości nasion na plon (rzecz przedstawiona na posiedzeniu Polskiego Towarzystwa Botanicznego w Warszawie, d. 11 grudnia 1925), „Doświadczalnictwo Rolnicze”, t. 1. (R. I – 1925), Warszawa 1925.

1926

Doświadczenia porównawcze z odmianami ziemniaków (sprawozdanie informacyjne za 1925 rok), „Przemysł Rolny”, 1–2, Warszawa 1926 (+ „Gazeta Rolnicza” nr 8).

Odmiany pomidorów, zasługujące na rozpowszechnienie, „Ogrodnictwo” Kraków 1926.

Chemical stimulants and germination of seed, „Proceedings of the American Society of Horticultural Science”.

Temperature relation to germination of vegetable seed. (Revised edition). „Proc. Am. Soc. Hort. Sci.” 23, s. 176–177 (+ reprint w „Acta Societatis Botanicorum Poloniae”, vol. 5 nr 1, Warszawa 1927).

1927

Effect of self-fertilization in cabbage and onion, „Memoirs of The Horticultural Society of New York” 3, s. 281–284, New York 1927.

Semipermeability of seed coverings and stimulation of seed, „Plant Physiology”, vol. 2, nr 2, s. 177–186.

Kalifornija, „Towarzystwo Ogrodnicze”, Kraków 1927.

Wpływ temperatury na kiełkowanie i wzrost roślin, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XVII, Poznań 1927.

Półprzepuszczalność skórki nasiennej a zagadnienie stimulacji nasion, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XVIII, Poznań 1927.

Wpływ zmiennych temperatur na kiełkowanie nasion, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych”, t. XVIII, Poznań 1927.

Sytuacja rolnictwa w Stanach Zjednoczonych Amer. Półn., „Gazeta Rolnicza” 1929.

1928

Funkcja kosmiczna rośliny, „Wszechświat” nr 10.

Das Blühen und Fruchten des Kopfkohles, „Die Gartenbauwissenschaft” 1 Band, 4 Heft, Berlin 1928 (Felix von Kotowski).

Kwitnienie i owocowanie kapusty głowiastej, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych” t. XIX, Poznań 1928.

Praca naukowa w ogrodnictwie, „Przegląd Rolniczy”, Lwów 1928.

Plodozmian polowej uprawy warzyw, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych” t. XIX, Poznań 1928.

Wpływ wielkości nasion na plon kapusty, „Towarzystwo Ogrodnicze”, Kraków 1928.
Wyniki trzyletnich doświadczeń porównawczych z odmianami ziemniaków, w: *Prace doświadczalne i sprawozdania z działalności rolniczych zakładów doświadczalnych roku 1927*, Warszawa 1928.

1929

Effect of size of seed on plant production, „Proceedings of the international Congress of Plant Science” 2, Berlin 1929, s. 974–987.
Fruchtwechsel im Feldgemüsebau, „Die Gartenbauwissenschaft”, 1 Band, 5 Heft, Berlin 1929 (Felix von Kotowski).

1930

Studja nad pobieraniem pokarmów przez rośliny warzywne. Cz. 1. Kapusta, buraki, marchew, cebula, „Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych” XXIV, Poznań 1930, s. 373–449.

1931

Ogólne zasady uprawy roślin warzywnych. Z licznymi rycinami i tabelami w tekście. „Encyklopedia Gospodarstwa Wiejskiego”, Warszawa 1931, s. 116–118.
Untersuchungen über den Verlauf der Nahrungsaufnahme bei Kopfkohl, roter Rübe, Mohrrübe und Zwiebel, Berlin 1931 (Felix von Kotowski).

Bibliografia

- Chroboczek E., *Feliks Kotowski. Profesor Uprawy i Hodowli Roślin 1922–1929*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu potrójnej rocznicy zaczątków, założenia i utrwalenia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*, Warszawa 1936, s. 252–255.
- Galczyński B., *Ś.p. Feliks Kotowski: wspomnienie pośmiertne. Sad i owoce*, t. I, nr 4, Warszawa 1938, s. 138–140, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/928201/edition/891730/content>.
- Golińska J., *Sekcja Ogrodnicza Zw. Roln. Zakł. Dośw. R.P. Zakład Hodowli i Uprawy Warzyw Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Skierniewicach*, [w:] *Polskie doświadczalnictwo rolnicze na P.W.K. (Powszechnej Wystawie Krajowej) w Poznaniu R.1929*, Warszawa 1929, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/397648/edition/309814/content>.
- Golińska J., *Ś.p. Prof. Dr Feliks Kotowski*, *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych*, t. XXI, z. 3, Poznań 1929, s. 523–525, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/241773/edition/207092/content>.
- Kapelusz A., *Prof. Feliks Kotowski*, Skierniewice 2012, <http://skierniewice24.pl/index.php/sylwetki/item/260-prof-feliks-kotowski>.
- Kołodziejczyk J., *Prof. dr Feliks Kotowski (Ze wspomnień przyjaciela i kolegi). Sad i owoce*, t. I, nr 4, Warszawa 1938, s. 135–138, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/928201/edition/891730/content>.
- Kostusiak A., *Skierniewice jako baza badawcza i edukacyjna w zakresie ogrodnictwa*, Skierniewice 2020.
- Malinowski E., *Ś.p. Prof. Feliks Kotowski*, *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych*, t. XXI, z. 3, Poznań 1929, s. 526–527, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/241773/edition/207092/>.
- Och R., Wiącek P., 1920–2020, *Kontruderzenie znad Wieprza. Historia i pamięć. Powiat Puławski*, 2020.

- Podlaski S., Kostusiak A., Stępień W., *Rola ośrodka naukowego SGGW w Skierniewiczach w historii i rozwoju uczelni*, [w:] *100 lat doświadczeń rolnictwa na Wydziale Rolnictwa i Biologii SGGW*, red. J. Łabętowicz i A. Radecki, Warszawa 2020, s. 187–189.
- Radzewicz J., *Zasłużeni Polacy. Feliks Kotowski*, „Rolniczy Magazyn Elektroniczny”, Centralna Biblioteka Rolnicza, lipiec 2008, nr 26, https://cbr.gov.pl/rme-archiwum/2008/rme26/dane/2_1.html.
- Wykaz oficerów, którzy nadesłali swe karty kwalifikacyjne do Wydziału prac przygotowawczych, dla Komisji Weryfikacyjnej przy Departamencie Personalnym Ministerstwa Spraw Wojskowych*, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Z-dy Graf. M.S. Wołek, Warszawa 1920, s. 55, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/252747/PDF/DIGDRUK001274.pdf>
- III-ci Zjazd Naukowo-Rolniczy*, „Gazeta Rolnicza”, R. 69, nr 25 (21 VI 1929), Warszawa 1929, s. 844–846, <http://bc.umcs.pl/dlibra/publication/13413/edition/15919/content>.

Źródła internetowe

- Feliks Kotowski, https://pl.wikipedia.org/wiki/Feliks_Kotowski.
- Feliks Kotowski (16544952), <https://www.wikidata.org/wiki/Q16544952#P570>.
- Feliks Kotowski. Zbiory. Biblioteka Polona, <https://polona.pl/>.
- Feliks Kotowski bibliografia, <https://viaf.org/viaf/165966543/>.
- Feliks Kotowski, [w:] *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://wielcy.pl/wgm/>.
- Feliks Kotowski, ID osoby w serwisie Sejm-Wielki.pl i Wielcy.pl (*Wielka Genealogia Minakowskiego*) psb.13143.1. eference URL.
- Feliks Kotowski, <https://minakowski.pl/wgm-pierwszy-milion-polakow/>.
- Feliks Kotowski, www.Nekrologia.Wielcy.pl.
- Jadwiga Kotowska, www.Nekrologia.Wielcy.pl.
- Skjerniewice. Wykaz ulic, <https://wykaz.rky.pl/m0976942.html>.
- Uczestnicy wojny polsko-bolszewickiej (strona polska), <https://pl.wikipedia.org/>.
- Wydział ogrodnicy. O Wydziale. Historia, <https://wo.sggw.edu.pl/o-wydziale/>.